

METAFORA KAIP POSTMODERNIZMO ARCHITEKTŪROS RAIŠKOS PRIEMONĖ. LIETUVOS ATVEJIS

Martynas Mankus

El. paštas martynas.mankus@gmail.com

Įteikta 2012 06 12; priimta 2012 07 10

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjamos vienos iš svarbiausių architektūros ženkliskumo ir savitumo kūrimo priemonių – metaforos – apraiškos. Analizuojama postmodernizmo architektūros, išplėtojusios ir įtvirtinusios metaforos terminą, samprata; apžvelgiamos jos atsiradimo sociokultūrinės prielaidos. Aptariant jos santykį su modernizmu, nurodomi tarpusavio skirtumai, išskiriami ryškiausi stiliaus bruožai. Charakterizuojant metaforos perkėlimą į architektūrą, daroma prielaida, kad dėl savo komunikacinių savybių ji išlieka svarbia priemone šiuolaikinėje architektūroje. Remiantis Lietuvos architektūros pavyzdžiais, nagrinėjamos metaforiškojo aspekto apraiškos.

Reikšminiai žodžiai: postmodernizmas, modernizmas, metafora, forma, paviršius, Lietuvos architektūra.

„Realybė yra klišė, nuo kurios mus gelbsti metafora“ – Wallace Stevens
„Kartais cigaras yra tik cigaras“ – Sigmund Freud

Įvadas

Gyvename informacijos ir keitimosi ja – komunikacijos – amžiuje. XXI a. yra ir vizualinės kultūros, kurios reikšmę padidino masinės komunikacijos priemonių raida, pakilimo laikotarpis, pažymėtas postmodernizmo ženklu. Šiuolaikinėje pasaulio ir Lietuvos architektūroje vizualinės kultūros suklestėjimą atspindi ženkliskumo tendencijos. Ženklaais tampa ne tik atskiri pastatai (tokie kaip „Ginger & Fred“¹), bet ir miestai (pvz., „The Big Apple“²). Kaip identiteto ir savitumo kūrimo priemonės dažnai naudojamos metaforos, aliuzijos, referencijos, suteikiančios informacijos apie statinių kontekstą, funkciją, jų kūrimo idėjinės nuostatas. Straipsnyje nagrinėjama metaforų reikšmė postmodernizmo architektūroje; siekiama išryškinti, kad metaforų naudojimas, kaip vienas reikšmingiausių

postmodernizmo architektūros bruožų, labai išplėtotas ir šiuolaikinėje (nebūtinai laikoma postmodernistine) XXI a. architektūroje. Dar viena temos pasirinkimo priežastis – specialistų požiūrio į postmodernizmo architektūrą skirtumai ir dažnai priešiškas požiūris kaip į su populiarėja kultūra flirtuojantį stilių, įvardinant jį kaip „manierizmą“, atsakingą už „hiperbolizuotą kičą“ (Mačiulis 1996). Todėl vienas straipsnio tikslų pamėginti objektyviau pažvelgti į mažiau nagrinėtas postmodernizmo savybes, aktualias ir šiandienos architektūrai.

Lietuvoje postmodernizmo architektūra ir jos bruožai tyrinėti ir anksčiau. Apie ją yra rašęs A. Mačiulis (1996), apie atskirus bruožus užsimenama platesniame kontekste: nagrinėtas istorizmas (Buivydas 1999a), regionalizmas (Buivydas 1999b), tradicija ir kontekstualumas (Anuškevičius 2005; Navickienė 2005); simbolius architektūroje nagrinėjo R. Buivydas (1995, 2005). Tačiau atskiro platesnio dėmesio ši tema nesusilaukė, dažniausia apie ją užsimenama gana fragmentiškai vertinant atskirus jos aspektus.

¹ Ginger Rogers, Fred Astair – Amerikos šokėjų pora, pagal jų vardus pavadintas arch. Frank Gehry pastatas Prahoje, dar vadinamas „Šokančiu pastatu“.

² „Didysis obuolys“ – Niujorko pravarde, aktyviai eksploatuojama kaip tam tikras prekės ženklas.

Postmodernizmo architektūros, jos apraiškų ir įtakų tema pakankamai plati ir nusipelnusi išsamesnių studijų, todėl netilptų į vieno straipsnio apimtį. Todėl, siekiant koncentracijos, pasirinktas vieno jos bruožų – metaforos ir šios sąvokos atsiradimo prielaidų, apraiškų ir įtakos nagrinėjimas. Metaforos samprata architektūroje glaudžiai susijusi su kitais giminingais terminais: simboliu, ženklu, aliuzija, ir kartais juos atskirti gana sunku. Skirtumą tarp metaforos ir simbolio galima nusakyti taip: simbolis, kaip ženklas, paprastai žymi arba išreiškia bendresnę ar abstraktesnę sąvoką ar idėją, bet neapima palyginimo veiksmo, o metafora yra apibrėžiama kaip perkėlimo, palyginimo figūra. Abu šiuos terminus sieja bent vienas panašumas: jie abu gali būti ženkliški. Taip pat straipsnyje apsiribojama laiko aspektu: nagrinėjami pastarųjų 2 dešimtmečių (XIX a. dešimtas – XX a. pirmasis dešimtmečiai) Lietuvos architektų darbai.

Metafora kaip raiškos priemonė postmodernizmo architektūroje yra viena svarbiausių jos charakteristikų, oponavusi modernizmo semantiniam neutralumui. Nors metaforos (kaip ir simboliai, aliuzijos, referencijos) nuo seno buvo žinoma meninė raiškos forma, XX a. jos teorinis laukas išsiplėtė ir į vaizduojamuosius menus. Metaforos sąvokos į architektūrą perkėlimui labiausiai nusipelnė amerikiečių teoretikas ir architektas Robert Venturi ir amerikiečių bei britų teoretikas Charles Jencks, siūlę architektūrai pabrėžti ne modernistinę erdvę ir struktūrą, o postmodernų ženklų ir simbolių skaitumą.

Būtent pasiremiant šių dviejų teoretikų nusakytais bei išplėtotais metaforos apibrėžimais ir bus nagrinėjamas šios sąvokos kaip priemonės naudojimas architektūroje.

Straipsnio tikslas – remiantis postmodernizmo architektūros teorija atskleisti metaforos kaip raiškos priemonės raidos ypatumus, juos tipologizuoti ir nagrinėti Lietuvos architektūros pavyzdžiu. Tai taip pat svarbu todėl, kad labai dažnai, apibūdinant postmodernizmo architektūrą, yra išskiriama tik istorinių elementų naudojimo estetika, ir terminas vartojamas dirbtinai susiaurintas. Pavyzdžiui, knygoje „Anglų-lietuvių kalbų aiškinamasis architektūros žodynas“ postmodernizmas apibrėžiamas kaip *architektūros stilius, nukreiptas prieš moderniojo stiliaus (XIX a. pab. – XX a. pradžios) asketiškumą, griežtumą, funkcionalumą ir ekstravagantiškumą. Grįžtama prie klasikinės architektūros tradicijų (kolonų, frontonų, arkų ir pan.). Vėl įvedė ornamentus* (Kitkauskienė, Kitkauskas 2003). Kitaip sakant, apibrėžiama tik paviršinė ma-

toma estetika, pamirštant kitus bruožus – kontekstualumą, „postmodernios erdvės“ kūrimą, metaforų naudojimą.

Straipsnyje nagrinėjami atrinkti ryškesni metaforų naudojimą iliustruojantys Lietuvos architektūros pavyzdžiai siekiant charakterizuoti jų naudojimo semantinį ir kultūrinį kontekstą.

Postmodernizmo architektūros sampratos problemos

Postmodernizmo architektūros įvardinimui jau daugiau negu 30 metų, todėl šiandien galima daryti tam tikrus apibendrinimus apie jos raišką, istoriją ir įtaką. Aštuntajame XX a. dešimtmetyje formuojantis teoriniams postmodernizmo pagrindams jis dažnai buvo traktuojamas kaip tam tikras kontrmodernizmas ir kritikuojamas modernizmo puristų už stiliaus „užteršimą“. Tačiau jau pati termino konstrukcija naudojant priešdėlį rodo, kad modernizmas ir postmodernizmas yra glaudžiai susiję.

Šis sunkiai apibrėžiamas reiškinys gali būti skirtingai suvokiamas filosofijoje, literatūroje, architektūroje. Vienas skirtumų galėtų būti tai, kad filosofijoje postmodernizmas suvokiamas labiau kaip laikotarpio kultūrinė dominantė (Jean-François Lyotard, Fredric Jameson), o architektūros teorijoje (Ch. Jencks, Heinrich Klotz) įsitvirtino postmodernizmo kaip estetinės pakraipos apibrėžimas. Pasak F. Jamesono, postmodernizmas – ne tiek stilistinė srovė, kiek bendras kultūros veiksnys, atsiradęs iš esminio poslinkio į vėlyvąjį kapitalizmą (Jameson 2002). Ch. Jencks'as traktuoja postmodernizmą kaip stilių, keičiantį modernizmą, ir kaip naują architektūros kalbą (Dzhenks 1985).

Pasaulyje postmodernizmo architektūros atsiradimo prielaidomis laikoma vėlyvojo kapitalizmo sąlygomis atsiradusi pertekliaus kultūra, eksponentiškai didėjusi įvairovė, produkuojama ekonomikos, politikos ir socialinės santvarkos, taip pat vaizdo kultūros, reklamos, komunikacijos suklestėjimas – visa tai, ko negalėjo pasiūlyti modernizmas. Lietuvoje, nors ir skirtingomis sociokultūrinėmis sąlygomis ir kiek skirtingu laiku, galima aptikti visų svarbiausių postmodernizmo architektūros bruožų apraiškų.

Tarp modernizmo ir postmodernizmo galima išskirti daug skirtumų įvairiais aspektais: filosofiniais, politiniais, ekonominiais, moksliniais. Galima apibrėžti pagrindinius skirtumus architektūrai labiausiai rūpimais ideologiniais, kultūriniais ir stilistiniais aspektais:

MODERNIZMAS

idealizmas
 autonomiškumas
 elitizmas
 gylis
 „internacionalinis“ stilius / „jokio stiliaus“
 utopija ir idealizmas
 tiesmukumas
 paprastumas
 purizmas
 antiornamentika
 antireprezentacija
 antimetafora
 antiistoriška ir abstraktu
 antihumoristinė
 antisimbolinė
 monochromija
 ortogonalumas
 vientisumas

POSTMODERNIZMAS

reliatyvizmas
 kontekstualumas
 populizmas
 paviršius
 dvigubai koduota stilistika
 popstilistika ir pliuralizmas
 hibridinė išraiška
 sudėtingumas
 eklektika
 proorganiškumas, ornamentiškumas
 proreprezentacija
 prometafora
 istoriškai referentiška
 prohumoristinė
 prosimbolinė
 polichromija
 įstrižumas, sudėtinga perstumta geometrija
 montažas, koliažas

Postmodernizmo architektūros terminas sukurtas ir imtas vartoti XX a. aštuntojo dešimtmečio viduryje, pagrindiniai jo bruožai buvo nusakyti 1977 m. išleistoje (ir daugybės pakartotinių leidimų sulaukusioje bei perrašinėjamoje) knygoje „Postmodernizmo architektūros kalba“ (Dzhenks 1985). Lygindamas architektūrą su kalba, autorius norėjo pabrėžti, kad architektūra privalo naujai atrasti ir išnaudoti savo komunikacines savybes. Komunikacinis aspektas tapo vienu iš matomiausių postmodernizmo kryptiai priskiriamos kūrybos vektorių.

Postmodernizmas atgaivino ir išrado daug architektūros kalbos elementų, kurių dauguma nebuvo nauji, o tik iš dalies represuoti modernistinio elitizmo. Postmoderniame mene ir postmodernizmo architektūroje dažnai išnyksta ribos tarp aukštosios ir masinės kultūros (Jameson 2002), todėl savo tariamu ar tikru populizmu postmodernizmas reiškėsi kaip socialiai angažuotas, suprantamas, lengvai „perskaitomas“ stilius.

Architektūroje, kaip viešajame mene, postmodernizmas paliko ypač ryškų, kontraversišką ir pastebimą pėdsaką, nes visuomenės sąmonėje postmodernybė labiausiai siejama su architektūra (Welsch 2004). Pagrindiniai postmodernizmo architektūros postulatai daugiau ar mažiau oponavo tuometinei modernistinei tradicijai. Architektūros teoretikų jie įvardinami kaip:

- 1) **kontekstualizmas, vietos ypatybių išryškini-**
mas (Stern 1994, Dzhenks 1985);
- 2) **istorizmas, retrospektyvizmas** (Dzhenks 1985);
- 3) **„postmoderni erdvė“** (Dzhenks 1985, Jameson 2002), **„sudėtinga visuma“** (angl. *difficult whole*) (Venturi 1966), eklektika ir koliažas;

- 4) **metaforų ir simbolių naudojimas** (Venturi 1966; Dzhenks 1985), **aliuzionizmas³ ir ornamenta-**
lizmas (Stern 1994).

Šie bruožai iš pirmo žvilgsnio neatrodo ypač glaudžiai susiję, tai tik pažymi reiškinio daugialypiškumą. Pabrėžtina ir tai, kad minėti aspektai nebūtinai istoriškai nauji ir inovatyvūs, kai kurie jų yra labiau evoliuciniai nei revoliuciniai, postmodernizmo architektūros laikotarpiu naujai „atrasti“ ir ištobulinti.

Svarbų postmodernizmo ideologinių vektorių žymi „dvigubo kodavimo“ sąvoka. Šis reikšmingas postmodernizmo architektūros ir postmodernizmo apskritai bruožas (pvz., apie jo naudojimą literatūroje rašė Umberto Eco) leidžia „perskaityti“ kūrinių bent dviem lygmenimis: elitiniu ir liaudies. „Postmodernus statinys <...> tuo pačiu metu bando prabilti bent į du gyventojų sluoksnius: į architektus – nedidelę suinteresuotą mažumą, kuriai rūpi specifinės architektūros problemos, ir į plačiąją visuomenę bei vietos gyventojus, kuriems svarbus patogumas ir tradicinė statyba bei gyvenšana“ (Dzhenks 1985). Ir toliau kalbant apie postmodernizmą šie du – elitinis ir liaudies – architektūros perskaitymo ir suvokimo aspektai yra glaudžiai susiję, persipynę ir kartais sunkiai atskiriami.

„Vietos dvasią“ gaivinusiam kontekstualizmo aspektui daug nusipelnė europiečių architektai ir teoretikai: Aldo Rossi, Paolo Portoghesi, Vittorio Gregotti,

³ *Aliuzionizmas* – nuo aliūzija [pranc. *allusion* < lot. *alludo* – darau užuominą] – posakis, primenantis kokį nors žinomą faktą (ppr. istorinį, mitologinį, literatūrinį veikėją, įvykį, vaizdinį) ir susiejantis kūrinyje vaizduojamą situaciją su kito laikotarpio, kito pobūdžio reiškiniais (www.tzz.lt).

istoriją ir tradiciją suvokę kaip nenutrūkstamą reiškinį, kuri reikia studijuoti ir tyrinėti. Su šiuo požiūriu savaip rezonavo tuometinės XX a. aštuntojo dešimtmečio Lietuvos miestų istorinių centrų studijos. Su kontekstualizmu susijęs ir kitas postmodernizmo bruožas – istorizmas (arba neoistorizmas, modernusis klasicizmas), siekiantis į architektūrą perkelti klasikinių istorinių stilių elementus.

Sudėtingos nelinejinės koliažinės erdvės, kurios požymiai – neortogonalumas (perstumtos ašys), sluoksninavimas, asimetrija ir išstrižumas, pozityvo/negatyvo apvertimai, formavimą nusakė „postmodernios erdvės“ aspektas. F. Jamesonas ją aprašo kaip siekiančią būti „<...> absoliučia erdve, užbaigtu pasauliu, savotišku miniatiūriniu miestu“ (Jameson 2002). Šis bruožas veikė vėliau užgimusias į formalų sudėtingumą orientuotas architektūros sroves: dekonstruktyvizmą, parimetricizmą.

Nors postmodernizmas kaip stilius yra sunkiai chronologizuojamas, nuo jo atsiradimo XX a. devintajame dešimtmetyje Lietuvoje daugiau ar mažiau ryškiai pasireiškė visi jo bruožai. Jų apraiškų nagrinėjimas galėtų būti atskiro tyrimo tema; šiame straipsnyje apsiribokime pastebėjimu, kad istoristiniai motyvai, ypač ryškūs devintajame XX a. dešimtmetyje, dešimtajame dešimtmetyje silpnėja, o metaforų atveju pastebimas atvirkštinis procesas: jos naudojamos dažniau ir tampa neatsiejama daugelio šiuolaikinių pastatų savitumo garantija. Nostalginės kultūros išsikvėpimo (arba kūrybiško istorizmo naudojimo stokos) požymiu galėtų būti tai, kad istorizmo bruožų turintys statiniai XX a. devintajame dešimtmetyje buvo vertinti teigiamai ir laikyti inovatyviais stiliaus prasme (pvz., M. Žilinsko galerija Kaune, Saulės laikrodžio aikštė Šiauliuose – įvairiomis premijomis apdovanoti kontekstualūs kompleksai), o paskutiniame XX a. dešimtmetyje dėl savitikslių estetikos imami vertinti vis kritiškiau (pvz., stilių imituojantys Tymo kvartalo namai Maironio g., „Kempinskio“ viešbučio priestatas prie Katedros aikštės Vilniuje⁴).

Metafora kaip raiškos priemonė ir jos perkėlimas į architektūrą

Žodyne (www.tzz.lt) metafora [gr. *metaphora* – perkėlimas] apibrėžiama kaip vaizdingas perkeltinės reikšmės pasakymas, paslėptas palyginimas, pagrįstas faktiškai nesusijusių, bet panašių savybių turinčių daiktų, reiškinių gretinimu, tapatinimu. Tai yra iš es-

mės komunikacinis veiksmas, siekiant nusakyti vieną objektą kito objekto požymiais.

Pagal kognityvinę lingvistiką, metaforą visais atvejais sudaro 2 elementai: pirminis objektas, arba taikiny (metaforos tema arba subjektas), ir antrinis objektas, arba šaltinis (idėja, naudojama taikiniui nusakyti). Kuriant metaforas pirminiam objektui suteikiami antrinio objekto požymiai; architektūros atveju statinys yra pirminis objektas, o antrinis objektas išreiškiamas statinio forma arba paviršiumi.

XX a. metafora kaip savarankiškas reiškinys tapo svarbiu struktūralizmo tyrinėjimų objektu. Tuo pat metu vis daugiau buvo teoretizuojama apie metaforos išplėtimą iš kalbos srities (literatūra, filosofija) vaizdo srities (vaizduojamasis menas, reklama, architektūra) link.

Architektūros teorijoje metaforos sąvoka imta naudoti dar XIX a., tačiau daugiausia dėmesio ji sulaukė kartu su postmodernizmo architektūros teorijos darbais. Ch. Jencks'o knyga jau pačiu pavadinimu – „Postmodernizmo architektūros kalba“ – demonstravo pastangas architektūrinę stilistiką apibrėžti lingvistiniais terminais. Architektūros sulyginimas su kalba visų pirmausia reiškė sampratos apie architektūrą kaip komunikacinę priemonę įtvirtinimą. Į architektūrą perkeliama bruožai, apibūdinantys jos komunikacinius aspektus: metafora, sintaksė, semantika.

Viena iš metaforų architektūroje įsigalėjimo priežasčių – vėlyvojo kapitalizmo sąlygomis susiklostęs siekimas kurti aiškiai atpažįstamus įvaizdžius ir šimintinus ženklus. Suvokta, kaip svarbu architektūrinį projektą pristatyti vienu tikslu vaizdiniu – referencija, inspiracija, pavyzdžiu – taip apibendrinant neretai ypač sudėtingus ir sofistikuotus objektus. Metafora, arba ikonografinė reprezentacija, šiuolaikinių architektų buvo atrasta kaip komunikacinė priemonė, padedanti perteikti projekto idėjas bei pasiekti platesnius visuomenės sluoksnius, ir tapo prekės ženklu (angl. *brand*), reikalingu klientams ir visuomenės informavimo priemonėms. Postmodernistinės intencionalios metaforos – „burės“, „bangos“ – pakeitė modernistines neintencionalias metaforas – „dėžes“, „sulčiaspaudes“. „Arka“ (turima omenyje Nojaus arka, R. Erskine'o biurų pastatas Londone), „sparnai“ (S. Calatravos Milvokio Meno muziejus), „agurkas“ (N. Foster biurų pastatas Londone) ar net Mercedes ženklas (UNStudio Mercedes Benz muziejus Štutgarte) ir kiti panašūs pasaulinės architektūros pavyzdžiai ima naudoti savo referencijas be kabučių, metafora tampa statinio vardu ir prekės ženklu.

Kita vertus, lengvai atpažįstamų ženklų kūrimo reikalavimas kai kuriais atvejais lėmė savitikslių, patato kultūrinio konteksto neatitinkančių formų kūri-

⁴ Apie „carinio Vilniaus architektūros statinių ir kompleksų imitacijas“ žr. Gražulis, A. 2010. Vilniaus senamiesčio žaizdos, *Kultūros barai* 3: 14–24

mą; forma tampa tiesiog „ženkliška“ (arba, anot Ch. Jenckso, „ikoniška“). Kitaip tariant, metaforiškosios ikonografijos manifestavimas ir įtvirtinimas suteikia architektūrai pridėtinės vertės, bet taip pat gali privesti prie, rinkodaros terminais tariant, vertimo prekės ženklu. Tai, be abejo, kelia tam tikrą architektūros suprekinimo pavojų. Tačiau atsižvelgus į postmodernųjį dvigubą kodavimą, metafora yra matoma architektūros išraiška, skirta „plačiajai visuomenei bei vietos gyventojams“; vertinant profesiniu, „elitiniu“ lygmeniu, tik nuo autorių, naudojančių dvigubą kodavimą, priklauso, ką jie sako „nedidelei suinteresuotai mažumai“.

Šie simboliai gali būti sukurti specialiai, tačiau gali atsirasti ir nevalingai, taikantis prie konjunktūros, rezonuoti su kliento norais ar netikėtai išryškėti vystant projektą. Pasaulinėje praktikoje žinomi pavyzdžiai, kaip Pekino Olimpino stadiono projekto (arch. Herzog & de Meuron) metu viena iš autorių naudotų aliuzijų, klientui pritariant, virto „Paukščio lizdu“, arba Jokohamos terminalo autoriai (arch. Foreign Office Architects) ilgai negalėjo užsakovams Japonijoje paaiškinti sudėtingos savo projekto architektūros, kol iš pristatymą lydinių skaidrių neišskyrė Hokusajaus „Bangos“ graviūros kopijos, tapusios raktu į kultūrinių skirtumų sprendimą (Zaera-Polo 2005).

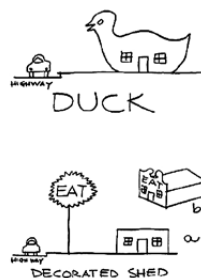
Iš dalies metaforą kaip priemonę naudoja ir istorinės postmodernizmo tendencijos atstovai. Istorizmui arba neoistorizmui ar naujam klasicizmui buvo būdinga simbolinė „klasikinių“ vertybių trauka. Todėl dažnai šio stiliaus pastatų formos metafora buvo Atėnų akropolis (rečiau – kiti istoriniai paminklai): pastatai metaforiškai referuoja į kitus pastatus.

Ambicingesniais atvejais forma ir reprezentacija susilydoma papildomai pasitelkiant konstruktyvinį aspektą, tuomet metafora ar simbolis tampa ne tik formaliu ženklu, bet ir žymi statinio struktūrinę logiką.

Metaforų taikymo klasifikacija pasiūlyta R. Venturi, Denise Scott-Brown ir Steven Izenour knygoje „Mokantis iš Las Vegas“ (1972). Ten pirmą kartą paminimi ir R. Venturi sukurti terminai „dekoruota daržinė“ (angl. *decorated shed*) ir „antis“ (angl. *duck*), kur „dekoruota daržinė“ reiškia elementarų statinį su vaizdingai dekoruotu (pvz., ornamentais, reklamomis) fasadu, o „antis“ – statinį, kurio formos įprasmina jo funkciją. Kitaip tariant, „anties“ atveju tarp formos ir funkcijos egzistuoja tiesioginis ryšys. „Dekorutos daržinės“ atveju santykis tarp formos (šiuo atveju – paviršiaus) ir turinio nėra galutinai apibrėžtas, tarp šių sąvokų randasi įtrūkimas ir galimybė jų tarpusavio prieštaravimui.

„Mokantis iš Las Vegas“ (knygos, kurios paantraštė yra „Pamirštas architektūrinės formos simbolizmas“) autoriai šias sąvokas apibrėžė taip:

1. <...> architektūrinės erdvės, struktūros ir programos sistemos sulydomos į modifikuotą apibendrinančią simbolinę formą. Tokių pastatų, tampantį skulptūra, anties formos užiegos garbei vadiname *antimi* <...> (žr. pav.).
2. <...> erdvės ir struktūros sistemos tiesiogiai naudojamos programai, o ant jų nepriklausomai uždėdamas ornamentas. Tai mes vadiname *dekoruota daržinė* (Venturi et al. 1972) (žr. pav.).

R. Venturi „antis“ ir „dekoruota daržinė“ – iliustracija, dažnai cituojama postmodernistinėms metaforoms pagrįsti

Pažymėtina, kad taikant R. Venturi postmodernistinio ženkliskumo principus paprastai naudojami ne simboliai religine ar ezoterine prasme, o „daiktų iš aplinkos“ ar paimtos iš populiariosios kultūros metaforos.

Reikia pabrėžti, kad toliau minimų pavyzdžių autoriai nebūtinai vadintini postmodernistais. Tai tik parodo, kaip postmodernizmo bruožai integravosi į šiuolaikinę architektūrą. Taip pat ir minimos metaforinės referencijos ne visada autorių apgalvotos bei intencionalios ir straipsnyje pateikiamos kaip vienas galimų perskaitymo būdų. Apibendrinant pavyzdžius, galima teigti, kad metaforiškumas nėra vienintelė ir lemiamą šių objektų charakteristika; tai tik vienas galimų perskaitymo būdų, vienas iš savitumą lemiančių bruožų.

Metafora kaip raiškos priemonė Lietuvos architektūroje. Reprezentacija per formą

Ryškesnį metaforiškų formų naudojimą postmodernizmo kontekste Lietuvoje galima pastebėti nuo XX a. aštuntojo dešimtmečio. Vienas pirmųjų įdomesnių bandymų šioje plotmėje buvo skulptoriaus Mindaugo Navako „Vilniaus sąsiuviniai“ (1988), kuriuose turbūt pirmą kartą ironiškai pabrėžiamos pastatų savybės. Šio ciklo koliažuose masyvios skulptūros viešosiose erdvėse buvo sugretintos su pastatais. Menamai atpa-

žįstamų formų skulptūra „parazitavo“ statinius, juos kontrastingai išryškindama ir pabrėždama jų mastelį. Vėliau atsiradus galimybei, vienas projektų buvusių Geležinkelininkų rūmuose buvo įgyvendintas. „Geležinis kablys“, arba tiesiog „kablys“, virto bendriniu (sub)kultūros centro pavadinimu.

Architektūriniame kontekste architektas E. Miliūnas paskutiniame XX a. dešimtmetyje parengė keletą kulto pastatų projektų, kuriuose buvo naudojamos metaforos, siekiančios įprasminti religinės paskirties statinių semantiką. Šiaulių Šv. Jėzaus širdies katalikų bažnyčios projekte (1989) pastato planui buvo parinkta dvigubo kryžiaus forma, o Kauno Šilainių bažnyčios (1991) centriniu įvaizdžiu tapo „atvertos durys“, didžiulė įstrižai nuo pagrindinio tūrio pasukta monumentalė stela – pagrindinis įėjimas į modernistinės estetikos statinį, motyvas, pasikartojęs ir kituose autoriaus darbuose. Kryžiaus formos planas buvo pasirinktas ir Kotryniečių vienuolyno Šilainiuose Kaune (arch. D. Paulauskienė, E. Miliūnas, 1999) projekte. Funkcionalistiškai įrengus gyvenamąsias patalpas trijuose korpusuose ir koplyčią ketvirtajame, kartu buvo išlaikyta ir religinė semantika.

Kitas to paties autoriaus darbas – Samarkando miesto regeneracijos konkursas. Autorius kaip įvaizdį pasirinko uzbekišką ornamentą, kurio kontūrai formavo naujo urbanistinio audinio karkasą. Šiuo atveju įvaizdis ir organizuojanti struktūra buvo sąmoningai sujungti kaip apgalvota projekto strategija.

Vienas sėkmingiausių lietuviškos architektūros pasirodymų tarptautiniame kontekste – projektas „Cut“ („Pjūvis“) Stokholmo viešosios bibliotekos pastatui išplėsti (arch. Paleko archstudija), jam sėkmingai panaudotas ikonografinis pjūvio įvaizdis. Jis gana nutolęs nuo paraidinės Venturi „anties“ ir suabstraktintas, tačiau metaforiškasis lygmuo aiškiai suvokiamas. Pastato kompozicija atitinka modernistinius kanonus, o bendras įvaizdis – priestato pastatymas greta esančio kalno „pjūvyje“, erdvės, o ne pastato kūrimas, išryškina G. Asplundo bibliotekos tūrį – atliepia postmodernistinius mėginimus užmegzti dialogą su aplinka ir suvokėjais.

Kiti ryškesni ikonografiniu požiūriu Rolando Paleko kolektyvo darbai – LNK televizijos studijų pastatas (su Alma Palekiene, G. Čaikausku) ir *Victoria* biurų pastatas Vilniuje (su Andre Baldišiūte, Rapolu Bėčiumi), atitinkamai „periskopas“ ir „sąvaržėlė“ – dėl aiškaus įvaizdžio susilaukė nemažai žiniasklaidos dėmesio ir įvertinimo.

Vienas sėkmingiausių visuomeninės paskirties pastatų pirmajame XXI a. dešimtmetyje buvo Utenos A ir M. Miškinių viešoji biblioteka (arch. Donaldas

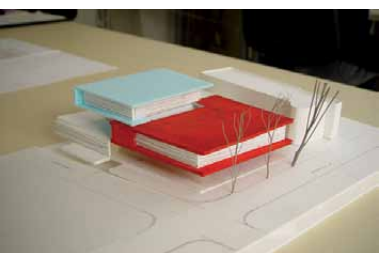

Trainauskas, Darius Baliukevičius, Virginija Bakšienė, 2004). Jos metaforiškasis įvaizdis – viena ant kitos sukrautų knygų stirta, pastatas aptaisytas horizontaliomis žaliuzėmis, siekiant suteikti knygos puslapių įvaizdį. Pastato identitetas kuriamas tiesiogiai įprasminant statinio funkciją.

K ir D kompleksas Klaipėdoje (arch. ARCHES) galėtų būti lietuvišku nevisiškai intencionalios ikonografijos pavyzdžiu. Urbanistiškai suplanuotas kaip dviejų „atplėštų“ dalių kompozicija ir savo semantika sietas su prekybos uosto kranais, viešojoje erdvėje kompleksas įvardintas raidėmis, menamai atitinkančias „Klaipėdos“ ir „Danės“ vietovardžius. Taip nevienareikšmiškai vertintas, kontekstualumo stoka kaltintas aukštybinis objektas tapo sėkmingai pritaikytas prie vietos.

Klasikiniu postmodernizmo architektūros bruožų turinčiu pavyzdžiu R. Venturi aprašytu atveju galėtų būti verslo centras „1000“ Kaune (arch. R. Adomaitis ir kt., 2008). Modernistiškai santūrios, net minimalistinės stiliškos pastatas su lygiu, detalėmis neskaidomu fasadu iš tikrųjų yra paraidžiui išdidintas prieškarinio 1000 litų vertės susisukęs banknotas. Turime klasikinį dvigubo kodavimo atvejį, netgi du iškart: pastatas sugeba tuo pat metu būti ir „antimi“ (angl. *duck*) (susisukusio banknoto įvaizdis), ir „dekoruota daržinė“ (angl. *decorated shed*) (1000 litų banknoto piešinio atvaizdavimas šilkografija) arba, kitaip tariant, „dekoruota antimi“. Pastatas virto prekės ženklu – fasadas užregistruotas rekordų registravimo agentūroje kaip didžiausias vitražas Lietuvoje, statinys pavadintas „Verslo centru 1000“.

Vieną ženkliškiausių pastarojo meto statinių, Prokuratūrų pastatą Vilniuje (arch. K. Lupeikis, 2008), galima traktuoti kaip minimalistinį (kubas), kiek paslaptinę (juoda spalva) objektą, primenantį Boullée ir Ledoux utopijas. Vertinant metaforiškai, juodas kubas, arba juodoji dėžė – lėktuvo įrenginys, registruojantis visus skridimo duomenis, taip pat ir lakūnų kalbą. Pavadinimas paimtas iš kibernetikų terminologijos, kur jis reiškia sistemą ar prietaisą, kurio darbą galima stebėti tik išoriškai, nežinant, kas jo viduje (*www.zodynas.lt*). Moksle ir inžinerijoje juodoji dėžė reiškia prietaisą, sistemą ar objektą, kuriame galima stebėti tik įvedamus duomenis (angl. *input*), gaunamus duomenis (angl. *output*) ir perdavimo funkciją (angl. *transfer*), nežinant, kas jo viduje. Prokuratūrų pastato atveju žinome apie pastate dirbančius prokurorus (įvadiniai duomenys), jų priimtus sprendimus (gaunamus duomenis), bet kaip vyksta darbas, nuo mūsų paslėpta. Statinio sukeliama paslaptinumo ir baimės būseną pabrėžia ir pats autorius (Lupeikis 2009) (1 lentelė).

1 lentelė. Metaforiškų formų architektūros pavyzdžiai Lietuvoje
Table 1. Architectural examples of metaphorical forms in Lithuania

	Projektas, autorius, metai	Stiliaus bruožai
Metaforos. Formos, semantiškai žyminčios turinį		
	<p>Šiaulių bažnyčia (archit. E. Miliūnas), konkursinis projektas, 1989 m.</p>	<p>Formos metafora – dvigubo kryžiaus planas, ažuolų giraitė, skulptūra „ant uolos“ referuoja į įvairią religinę simboliką</p>
	<p>Kotryniečių vienuolynas Šilainiuose Kaune (archit. D. Paulauskienė, E. Miliūnas), 1999 m.</p>	<p>Formos metafora – kryžiaus planas referuoja į religinę simboliką</p>
	<p>Utenos A. ir M. Miškinų viešoji biblioteka (archit. D. Trainauskas, D. Baliukevičius, V. Bakšienė), maketas, 2004 m.</p>	<p>Formos metafora – „knygos“ referuoja į pastato funkciją – biblioteka</p>
	<p>Komerčinis centras Švitrigailos g. Vilniuje (archit. „Architektūros kūrybinė grupė“), 2004 m.</p>	<p>Formos metafora – „fotoaparato blykstė“, referuoja į pastato funkciją – fototechnikos parduotuvė ir biurai</p>
	<p>Įmonės būstinė Liepų g. Klaipėdoje (archit. M. ir A. Bučai), 2006 m.</p>	<p>Formos metafora – „reflektorius“, referuoja į pastato funkciją – apšvietimo projektavimo ir įrangos tiekimo įmonės biuras</p>
	<p>Verslo centras „1000“ Kaune (archit. R. Adomaitis ir kt.), 2008 m.</p>	<p>Formos metafora – „susisukęs banknotas“, referuoja į pastato funkciją – biurai su bankų skyriais</p>

1 lentelės pabaiga
End of Table 1

	Projektas, autorius, metai	Stiliaus bruožai
Metaforos. Abstrakčios formos		
	<p>Kablys, skulptorius M. Navakas, 1994 m.</p>	<p>Metaforiška forma – dekoratyvinis kablys ant pastato fasado ženklina visuomeninį pastatą</p>
	<p>Stokholmo viešosios bibliotekos pastato išplėtimo konkursinis projektas (archit. Paleko archstudija), 2007 m.</p>	<p>Formos metafora – „pjūvis“, referuoja į vietos dvasią – „prapjautą“ kalną, išlaikant susiklosčiusią dominančių sistemą</p>
	<p>K ir D kompleksas Klaipėdoje (archit. ARCHES), 2007 m.</p>	<p>Formos metafora – uosto kranai arba „K“ ir „D“ raidės, kontekstualiai referuojančios į pirmąsias žodžių „Klaipėda“ ir „Danė“ raides</p>
	<p>DSV logistikos centras Stasylių g. Vilniuje (archit. M. ir A. Bučai), 2008 m.</p>	<p>Metaforiška forma ženklina administracinį korpusą pramoninės architektūros fone</p>
	<p>Prokuratūrų pastatas Vilniuje (archit. K. Lupeikis), 2008 m.</p>	<p>Formos metafora – „juodoji dėžė“, referuoja į uždaramą, paslaptinę formą</p>

Metafora kaip raiškos priemonė Lietuvos architektūroje. Rezentacija per paviršių

Postmodernizmo architektūroje pastato paviršius atsiskyrė nuo vidaus ir tapo savarankišku objektu. Rem Koolhaas rašė, kad „Vakarų (šiuo kontekste modernizmo – *aut. past.*) architektūra rėmėsi humanistine prielaida, kad yra pageidaujama nustatyti moralinių ryšių, kuriuo eksterjeras iš dalies atskleidžia interjerą, o interjeras tai patvirtina“ (Koolhaas 1994). R. Venturi postmodernistiškai akcentavo vidaus ir išorės kontrasto galimybę; pastato paviršius virsta informaciniu ekranu, „netikru fasadu“.

Šiuo „dekoruotos daržinės“ atveju – paviršių, ekranų, ornamentų, raštų (angl. *patterns*) naudojimas leido architektūrai reaguoti į kontekstą arba pasireikšti grynai estetinė, ženkliška prasme; atkreiptinas dėmesys į tai, kad naudojant paviršių, ryšys tarp formos ir turinio yra sudėtingesnis, ne toks tiesioginis. Kaip dar vieną papildomą bruožą galima išskirti spalvų kaip kontrasto modernizmo monochromatiškumui naudojimą. Lietuvoje jis visų pirma išplito interjeruose, paskui vis drąsiau persikeldamas į pastatų išorę.

Spalva kaip paprasčiausia, bet paveiki paviršiaus išraiška naudojama Lietuvos paviljone parodoje *Expo 2000 Hanover* (arch. A. ir M. Bučai, G. Kuginys, V. Ozarinskas). Ryškiai geltonos spalvos statinys įvykdė savo funkciją ženkliškai išsiskirti margoje ekspozicinių paviljonų aplinkoje. Kadangi statinys savo aerodinaminėmis formomis siekė išreikšti skrydžio įspūdį, jį,

kaip metaforišką ir formą, ir paviršiumi, iš dalies taip pat galima priskirti „dekoruotoms antims“.

Subtilesnis spalvų derinys urbanizuotame miesto kontekste panaudotas apdailos medžiagų salone *Iris Savanorių pr. Kaune* (arch. Audrys Karalius ir kt.). Paviršiaus įvaizdis – margas raštavimas – referuoja į pastato funkciją – plytelių ir kitų apdailos medžiagų prekybos saloną.

Akivaizdesnė metafora, referuojanti pastato funkciją – AB „Lietuvos energija“ valdybos pastato rekonstrukcija Vilniuje (arch. Vilniaus architektūros studija), dvigubo fasado paviršiui panaudotas oscilogramos kaip tiriamo proceso (šiuo atveju – energijos) matomos išraiškos šilkografinis piešinys.

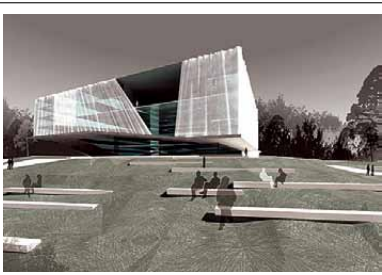

Šiaulių Aukštabalio multifunkcio komplekso („Šiaulių arena“) autoriai (arch. Eugenijus Miliūnas, Algimantas Bublys, Gintaras Balčytis, Linas Tuleikis ir kt.) pastato fasadui panaudojo specialią holografinę plėvelę, priklausomai nuo apšvietimo ir stebėtojo vietos sukuriančią besimainantį abstraktų spalvotą piešinį. Metaforine prasme statinys yra kaip fizikinė prizmė, su kuria susidūrusi balta Saulės (=Šiaulių) šviesa suskyla į spalvotą pluoštą.

Paradoksalu, kad net kai kurios (hiper)modernios sampratos, pavyzdžiui, K. Lupeikio minimas hiperpaviršius (Lupeikis, Mačiulis 2011), gali visiškai atitikti postmodernistinės R. Venturi „dekoruotos daržinės“ apibrėžimą (2 lentelė).

2 lentelė. Metaforiškų paviršių architektūros pavyzdžiai Lietuvoje
Table 2. Architectural examples of metaphorical surfaces in Lithuania

	Projektas, autorius, metai	Stiliaus bruožai
Metafora. Paviršiai, dekoratyviai žymintys turinį		
	AB „Lietuvos energija“ valdybos pastato rekonstrukcija Vilniuje (archit. Vilniaus architektūros studija), 2003 m.	Paviršiaus metafora – „oscilograma“, referuoja į pastato funkciją – „Lietuvos energijos“ biuras
	Atominės elektrinės archyvas Visagine (archit. G. Čaikauskas ir kt.), 2004 m.	Paviršiaus metafora – „lentyna su spalvotomis knygų nugarėlėmis“, referuoja į pastato funkciją – archyvas
	Gyvenamasis namas Miško g. Juodkrantėje (archit. G. Prikockis ir kt.), 2007 m.	Paviršiaus metafora – „tautiniai ornamentai“, referuoja į vietos dvasią

2 lentelės pabaiga
End of Table 2

	Projektas, autorius, metai	Stiliaus bruožai
Metafora. Paviršiai, dekoratyviai žymintys turinį		
	Verslo centras „1000“ Kaune (archit. R. Adomaitis ir kt.), 2008 m.	Paviršiaus metafora – „banknotas“, referuoja į pastato funkciją – biurui su bankų skyriais
Metafora. Abstraktūs paviršiai		
	Lietuvos paviljonas parodoje Expo 2000 Hanoveryje (archit. A. ir M. Bučai, G. Kuginys, V. Ozarinskas), 2000 m.	Paviršiaus įvaizdis – atvirai ryški spalva
	Apdailos medžiagų salonas <i>Iris</i> Savanorių pr. Kaune (archit. A. Karalius ir kt.), 2002 m.	Paviršiaus įvaizdis – margas raštavimas, referuoja į pastato funkciją – plytelių ir kitų apdailos medžiagų prekybos salonas
	Šiaulių Aukštabalių multifunkcinis kompleksas („Šiaulių arena“), (archit. E. Miliūnas, A. Bublys, G. Balčytis, L. Tuleikis ir kt.), 2006 m.	Paviršiaus metafora – Saulės (pgl. Šiauliai) atvaizdas, įprasmina objektą vietos požiūriu
	„Tautos namai“ ant Tauro kalno Vilniuje, konkursinis projektas (archit. Vilniaus architektūros studija), 2009 m.	Paviršiaus metafora – „scenos užsklanda“, „paslaptis“, referuoja į pastato funkciją – konferencijų salės
	Lukiškių aikštės sutvarkymas, konkursinis projektas (archit. K. Lupeikis ir kt.), 2011 m.	Paviršiaus įvaizdis – šviečiantis paviršius, scena, referuoja į visuomeninę aikštės funkciją

Apibendrinimas

Šiandien, vertinant retrospektyviai, galima teigti, kad postmodernizmas, kaip kritinis požiūris į modernizmą, jo nepaneigė, o praplėtė jo išraiškos priemonių ratą ir papildė architektūros kodavimo sistemas. Vienas svarbiausių postmodernizmo bruožų – laisvė naudotis (ne vien modernistinės) tradicijos galimybėmis – XX a. pab. – XXI a. pr. suteikė pasaulio ir Lietuvos architektūrai stilistinės įvairovės, turinio daugiaprasmiškumo, formos prieštaravimų.

Architektūra, prilyginta vizualinei kalbai, leidžia išskirti ir nagrinėti jos gramatinę struktūrą. Viena iš jos sudedamųjų dalių – metafora, kaip palyginimo figūra, – tapo viena iš galingiausių postmodernizmo architektūros priemonių. Ji šiuolaikinei architektūrai suteikė galimybes konceptualizuoti kūrybinį procesą, reaguoti į kultūrinio bei geografinio konteksto ypatybes, perteikti architektūros turinį kondensuota forma, sukurti individualų, įsimintiną bei atpažįstamą įvaizdį, komunikuoti su platesne auditorija, transliuoti visuomenei architektūros idėjas bei prasmes, sukurti architektūrai papildomą pridėtinę vertę.

Postmodernistinės metaforos naudojimo praktiką nusako 2 aspektai: reprezentacija per formą ir per paviršių; juos, savo ruožtu, galima klasifikuoti į 1) žyminčius turinį, lengviau perskaitomus ir 2) abstraktesnius, ženkliškus, sunkiau atpažįstamus.

Išnagrinėjus metaforų naudojimo Lietuvos architektūroje pavyzdžius, galima teigti, kad jos plačiai pasireiškia įvairiomis formomis ir jas drąsiai absorbavo šiuolaikinė, nebūtinai postmodernistinė architektūra.

Literatūra

- Anuškevičius, J. 2005. Tradicija ir kontekstualumas architektūroje globalizacijos sąlygomis, *Urbanistika ir architektūra* 29(1 priedas): 30–32.
- Buivydas, R. 1995. *Ezoterinis simbolių pasaulis: sąvadinis ezoterinių reiškinių žodynas*. Vilnius: Spaudos kontrolės valdyba.
- Buivydas, R. 1999a. XX a. architektūra: istorizmas, *Archiforma* 1: 69–74.
- Buivydas, R. 1999b. XX a. architektūra: regionalizmas, *Archiforma* 3: 70–77.
- Buivydas, R. 2005. Simbolis architektūroje: nuo individualumo iki universalumo, *Urbanistika ir architektūra* 29(1 priedas): 42–49.
- Dzhenks, Ch. A. 1985 (1977). *Iazyk arkhitektury postmodernizma*. Moskva: Strojizdat.
- Jameson, F. 2002. *Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie postmodernizmą*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Jencks, Ch. 1982. *Architecture today*. New York: Abrams.
- Kitkauskienė, L.; Kitkauskas, N. 2003. *Anglų-lietuvių kalbų aiškinamasis architektūros žodynas*. Vilnius: Technika.
- Koolhaas, R. 1994. *Delirious New York*. New York: The Monacelli Press.

Lupeikis, K. 2009. Juodasis kubas: pirminių formų morfologija ir fenomenas, *Urbanistika ir architektūra* 33(priedas): 291–308.

Lupeikis, K.; Mačiulis, A. M. 2011. 4D architektūroje, *Urbanistika ir architektūra* 35: 28–37.

Mačiulis, A. 1996. Naujasis manierizmas, *Archiforma* 2: 21–24.

Navickienė, E. 2005. Tradicija ir kosmopolitiškumas naujoje architektūrinėje istorinėje aplinkoje, *Urbanistika ir architektūra* 29(1 priedas): 37–41.

Stern, R. A. M. 1994. *The Postmodern Continuum. Critical architecture and Contemporary culture*. Oxford University Press.

Venturi, R. 1966. *Complexity and Contradiction in Architecture*. New York: The Museum of Modern Art Press.

Venturi, R.; Scott Brown, D.; Izenour, S. 1972. *Learning from Las Vegas*. Cambridge MA: MIT Press.

Zaera-Polo, A. 2005. The Hokusai Wave, *Volume 3*: 32–39.

Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*. Vilnius: ALK / Alma Littera.

METAPHOR AS A MEANS OF EXPRESSION IN POSTMODERN ARCHITECTURE: LITHUANIAN CASE

M. Mankus

Abstract. The article tackles manifestations of metaphor seen as one of the most important instruments for creating significance and individuality in architecture; lays out the concept of metaphor in postmodern architecture which has elaborated and solidified it; and examines socio-cultural conditions of its origins. As the relation between metaphor and modernism is discussed, the intrinsic differences are identified highlighting the most pronounced stylistic features. It is implied that metaphor being transplanted to modern architecture remains an important tool for its communicative qualities. The analysis of manifestations of metaphorical aspect is based on architectural examples from Lithuania.

Keywords: postmodernism, modernism, metaphor, form, surface, Lithuanian architecture.

MARTYNAS MANKUS

Master of Architecture, VGTU 1996. Bachelor of Architecture, VGTU, 1994. E-mail: martynas.mankus@gmail.com

Projects: author or co-author of more than 50 projects of architectural and urban design. Research interests: postmodern architecture, modes of representation.